

УДК 93:378.124[«КПШ»]«1920/1930»(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.54.2022.264580

Ю. В. Хитровська

ORCID: 0000-0003-3666-3327

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Я. Ю. Цимбаленко

ORCID: 0000-0003-0442-7549

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Iu. Khytrovska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Ia. Tsymbalenko

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ТА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ
НА ЖИТТЯ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО
СКЛАДУ КИЇВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ
У 1920-х — НА ПОЧАТКУ 1930-х рр.**

*The Influence of Socio-Economic, Political and Ideological
Factors on the Life of the Teaching Staff of Kyiv Polytechnic
in 1920's — Early 1930s.*

Використовуючи архівні документи й матеріали, а також спеціальну наукову літературу, автори статті проаналізували вплив соціально-економічних та політико-ідеологічних чинників на життя педагогічного колективу Київської Політехніки у 1920-х — на початку 1930-х рр.

Ключові слова: Київська Політехніка, педагогічна інтелігенція, соціально-економічні, політичні й ідеологічні чинники, мікроісторія, історія повсякдення, заклад освіти, Київ.

This object of this article is to study the achival documents, materials and special historical literature to describe the effect of ideological and economic factors on the /teaching staff of Kyiv Polytechnic. The authors of this article claim that the life of the teaching staff of Kyiv Polytechnic and other higher educational institutions in Ukraine was influenced by several factors, namely: the establishment of Soviet power, collectivization and industrialization, the beginning of repressions against the Ukrainian intelligentsia, the implementation of the new approaches

by the Bolshevik government that defined a role of the pedagogical community in socio-political life. The combination of these factors led to the impoverishment of the pedagogical intelligentsia, the weakening of academic discipline, and the persecution of representatives of the old academic school. Under the influence of these factors, new rituals and a system of values were formed, which for a long time became dominant in the culture of the academic environment.

In the end of the 1920's, a double standard was clearly outlined in the actions of the Bolshevik government. On the one hand, the authorities tried to involve teachers and scholars in active cooperation and increase their social status, and on the other hand, they used social contradictions in society to deploy political repressions against educators, which negatively affected the teaching staff.

Keywords: Kyiv Polytechnic, teaching staff, socio-economic, political and ideological factors, microhistory, history of everyday life, educational institution, Kyiv.

Освіта є основою для всебічного, гармонійного розвитку як окремої особистості, так і держави й суспільства загалом. Особливо це стосується системи вищої освіти, адже саме в ній формуються нові покоління фахівців та управлінців, а також закладаються підвалини для інноваційного розвитку країни. Завдання, які держава ставить перед закладами вищої освіти, втілюються завдяки висококваліфікованим спеціалістам. Ось чому статус і роль педагогічної інтелігенції в суспільстві, її настрої та матеріальне забезпечення викликають підвищений інтерес. До того ж ознайомлення з матеріальними, політико-ідеологічними й певною мірою світоглядними аспектами життя професорсько-викладацького складу в ретроспективі, на наш погляд, посприятиме виявленню та усуненню причин, що досі консервують негативні практики минулого в сучасній українській освіті. Актуальною цю проблематику можна вважати й через її регіональний аспект, що дає змогу встановити особливі (притаманні саме Київській Політехніці) й типові риси життя педагогічних колективів вищів УСРР зазначеного періоду.

Метою статті є розкриття впливу соціально-економічних, політичних та ідеологічних чинників на життя педагогічної інтелігенції Київської Політехніки у 1920-х — на початку 1930-х рр.

Основні завдання полягають у з'ясуванні рівня матеріального забезпечення й умов праці професорсько-викладацького складу Київської Політехніки, зважаючи на особливості зазначеного періоду.

Нижня хронологічна межа визначена початком 1930-х рр. У зв'язку з цим варто зауважити, що Вища Рада народного господарства (ВРНГ) СРСР вирішила створити галузеві інститути на основі факультетів вищих навчальних закладів політехнічного профілю. Отже, Київський політехнічний інститут було розформовано (наказ ВРНГ від 20 березня 1930 р.), а наказом ВРНГ

№ 1240 від 17 квітня 1930 р. на базі КПШ створили вісім самостійних галузевих інститутів: машинобудівний, енергетичний, хіміко-технологічний, авіаційний, інженерно-будівельний, інженерів залізничного й водного транспорту, легкої промисловості, харчової промисловості. З 1934 р. постановою уряду Київський машинобудівний, Київський енергетичний і Київський хіміко-технологічний інститути, що розташовувались у корпусах колишнього Київського політехнічного інституту, знову були об'єднані в інститут, який відтоді й до 1938 р. мав назву Київський індустріальний інститут імені П. П. Постишева.

Методологічною основою для вивчення даної проблематики є актуальний на сьогодні напрям історичних розвідок — історія повсякдення. Для її розкриття використовували не лише документи й матеріали, пов'язані безпосередньо з історією КПШ, а й загальноукраїнський матеріал, що стосується всіх вищих навчальних закладів УСРР даного періоду. На базі архівних джерел (документи й матеріали Ф. Р-308 і Ф. Р-309 Державного архіву м. Києва (Держархів м. Києва) й Ф. 1 Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), а також загальнонаукових (зокрема, узагальнення, системного аналізу та синтезу) і спеціальних історичних (зокрема, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-системного) методів досліджується вплив соціально-економічних та політико-ідеологічних чинників на життя зазначеної соціальної групи.

Повсякдення педагогічної спільноти стало предметом аналізу таких науковців, як О. Булгакова (Булгакова, О. 2013, с. 232–245), М. Кагальна (Кагальна, М. 2013, с. 92–102), О. Прохоренко (Прохоренко, О. 2010, с. 210–214), Л. Романець¹. Вони, зокрема, детально розкрили матеріально-побутові умови життя педагогів, їхні настрої, а також приділили окрему увагу демографічним змінам у цій соціальній групі. Проте всі ці наукові розвідки стосуються лише післявоєнного періоду. Безпосередньо життя та особливості професійної діяльності колективів педагогічних інститутів студіював О. Лук'яненко, але це дослідження стосується «відлиги» (Лук'яненко, О. 2016, с. 94–97). Матеріальному забезпеченню викладачів-гуманітаріїв у вищих навчальних закладах Наддніпрянської України ХІХ — початку ХХ ст. присвятила статтю Н. Левицька (Левицька, Н. 2012, с. 34–40). Вплив економічних, політичних та ідеологічних чинників на повсякдення студентів і викладачів Сумського інституту соціального виховання у 1930–1933 рр. дослідили в фундаментальній статті В. Бугрій та Н. Ярош (Бугрій, В. & Ярош, Н. 2019, с. 5–11). Діяльність освітянської профспілки у вищій школі УСРР у 1920-х рр. стала темою студіювання В. Проценко (Проценко, В. 2016, с. 247–252). Окремі сюжети, які стосуються життя і професійної діяльності професорсько-ви-

¹ Романець, Л. 2010. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 — друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 — «Історія України». Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси. 22 с.

кладацького складу Київської Політехніки, зокрема й зазначеного періоду, висвітлені в фундаментальній праці «КПІ. Нарис історії»¹.

Варто зауважити, що як у всьому СРСР, так і в Україні зокрема, інтелігенція виконувала «соціальне замовлення», котре надходило від владних політико-ідеологічних структур. Цей термін з'явився ще у 1920-х рр. і чітко визначив роль даної соціальної групи в суспільстві, а саме «ідеологічну обробку» свідомості населення й через неї вплив на повсякдення пересічних громадян. До інтелігенції, зрозуміло, належали науково-педагогічні працівники. Це «завдання» менше стосувалося викладачів інженерно-технічних навчальних закладів, проте й вони, так чи інакше, були задіяні в його реалізації.

Однією з найважливіших проблем розбудови вищої школи в Україні на початку 1920-х рр. було забезпечення вишів достатньою кількістю висококваліфікованих професорсько-викладацьких кадрів. Дореволюційний педагогічний склад реорганізованих університетів переважно залишився в УСРР і намагався налагодити співпрацю з радянською владою. Так, за висловом професора Є. Патона, він відчув «зв'язок сотні ниток, що протягувались від нього до народу і від народу до нього, знайшов врешті-решт своє справжнє місце у житті»². Від педагогічної інтелігенції того часу вимагалось цілком лояльно ставитися до чинної політичної системи, брати активну участь у модернізаційних процесах, які започаткувала нова влада, а також професійно виконувати посадові обов'язки. Зрозуміло, що кардинально розв'язати проблему перебудови вишів лише зусиллями дореволюційного професорсько-викладацького складу було практично неможливо, тому розпочалася підготовка педагогічних кадрів у аспірантурах при науково-дослідних кафедрах, а також у наукових установах³.

Хоча більшість педагогічної інтелігенції співпрацювала з новою владою, на середину 1920-х рр. профспілка освітян УСРР визнала «цілком радянськими» лише чверть викладачів, половину — «політично пасивними», решту — антирадянським елементом. До критеріїв лояльності до радянської влади чи навпаки належали членство науково-педагогічних працівників у партії, комсомолі, профспілках, громадських організаціях, участь у різних політико-ідеологічних кампаніях. Як слушно зауважує В. Проценко, владні структури матеріально стимулювали й підтримували тільки тих викладачів, хто свідомо з ними співпрацював, але категорично забороняли працювати в системі освіти так званим «націонал-ухильникам» (Проценко, В. 2016, с. 250).

Утім, і самій освітянській профспілці влада інкримінувала занадто помітну аполітичність. Так, членам освітянської профспілки вказували на те, що на засіданнях правління вони розглядають питання «виключно господарчого

¹ КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

² КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

³ КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

характеру або поодинокі випадки конфліктів із адміністрацією... Культурбота за браком коштів та відсутністю потрібної ініціативи майже не проводилась...» (Цит. за: Проценко, В. 2016, с. 250).

Що саме хвилювало освітян, яскраво демонструє протокол загальних зборів Комслужу Київського політехнічного інституту від 30 червня 1921 р. Так, на порядку денному стояли питання про заготівлю дров, поліпшення побуту працівників інституту, для чого пропонувалося організувати при ньому шкіряну та миловарну артілі, обговорювалася можливість розподілити між найбільшніми членами колективу залишки торішнього врожаю, отриманого на інститутській станції тощо. Справді, на початку 1920-х рр. освітянській профспілці КПП доводилося вирішувати суто практичні завдання, бо саме вони найбільше хвилювали більшість її членів через дуже тяжкі матеріально-побутові умови. Так, у складі президії КПП було створено спеціальну городню комісію, яка розподілила серед викладачів і працівників землю дослідної станції КПП на хуторі Грушки. Як відзначає В. Проценко, ці городи оброблялись або індивідуально, або групами, в які об'єднувалися працівники інституту, і так забезпечувалася допомога їхнім родинам. Отож, замість того, щоб підвищувати свій професійний рівень, саморозвиватись і забезпечувати високу якість освітнього процесу, викладачі змушені були працювати на городах, щоб вижити. Місцевий виконавчий комітет організував касу взаємодопомоги, яка у випадках гострої матеріальної скрути надавала членам кошти навіть без їх повернення. До того ж з огляду на невисоку заробітну платню, яку отримували освітяни, профспілка допомагала з виділенням для них талонів на пільгове користування комунальними послугами, талонів до лазні, пільгових трамвайних посвідчень і навіть пільгових квитків до орендованого кінотеатру. Зазначимо, що подібні завдання стояли перед професійними секціями освітянських профспілок не лише КПП, а й усіх закладів вищої освіти (Проценко, В. 2016, с. 250).

Не можна не погодитися з тезою В. Проценко про те, що заробітна плата на початку 1920-х рр. не лише втратила значення стимулу, а й перестала бути засобом існування. Це, зокрема, стосується й професорсько-викладацького складу КПП. Ось чому 1921 р. почала діяти Всеукраїнська комісія сприяння вченим (ВУКСВ), яка розподіляла матеріальну допомогу серед учених, зокрема професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. Вона мала виконувати такі функції: забезпечувати продовольчими і промисловими товарами, регулювати прожиткового рівня, призначати академічні пайки згідно з рейтингом науковців. Матеріально-побутові умови життя науково-педагогічної інтелігенції, особливо в першій половині 1920-х рр., виявилися справді катастрофічними. Відомим ученим і освітянам бракувало одягу, взуття, білизни, не кажучи вже про медичне обслуговування, соціальне забезпечення й гідну оплату праці (Проценко, В. 2016, с. 250).

Однією з форм допомоги від держави науково-педагогічним працівникам стали академпайки. Науково-педагогічну еліту радянська влада розподілила на п'ять категорій забезпечення пайками. Так, 1923 р. було виділено 4000 академпайків, але охочих їх отримати виявилось значно більше, тому ВУКСВ запропонувала встановити категорії науковців згідно з рівнем їхньої кваліфікації. Академпайками передбачалося забезпечувати насамперед професорів і викладачів системи вищої освіти. Визначення по категоріях виконувала експертна комісія при ВУКСВ, яку очолював заступник наркома освіти Я. Ряппо (Проценко, В. 2016, с. 250).

Щоб уніфікувати заробітну плату в закладах вищої освіти, у 1923–1924 рр. провели перепис усього науково-викладацького складу УСРР. Таким чином, на початок 1925 р. було зареєстровано 3362 наукових працівників, із них близько 3000 викладачів вишів. Щодо Київського політехнічного інституту, то в 1925/26 н. р. у виші працювало 170 викладачів, зокрема 36 професорів першої і другої категорій, 31 штатний і понад 100 позаштатних викладачів, із них 163 мали вищу освіту, 126 — інженерну.¹ У 1925/26 н. р. в УСРР замість погодинної оплати запровадили штатну систему оплати праці. Кожен викладач мав зараховуватися до штату вишу, стати членом педколективу, виконувати всі види навчально-методичної роботи, а також відповідати за свою педагогічну діяльність перед державою. При цьому штатна оплата праці гарантувала викладачеві тверду ставку. Проте при переході до даної системи багато викладачів до штату так і не потрапило².

Нове підвищення заробітної плати на 15–20% у системі вищої освіти відбулося 1928 р. Воно прямо залежало від збільшення річного навантаження викладача. Однак у доповідній записці профспілки працівників освіти УСРР у листопаді 1928 р. зазначалося, що перехід вищої школи до річного виробітку годин означав не підвищення оплати праці, а її реальне зниження. До того ж на велику завантаженість професорів додатковими лекціями вказав М. Скрипник, при цьому наголосивши на зниженні якості освіти. Щоб запобігти поглибленню цих негативних процесів, Всеукраїнська профспілка працівників освіти при узгодженні колективного договору з Наркоматом освіти УСРР у травні 1928 р. звернула увагу на фактичне зниження заробітної плати викладачів і апелювала до трудового суду колегії Наркомату праці щодо необхідності вирішити цю проблему (Проценко, В. 2016, с. 250).

Проте після таких звернень ситуація не лише не покращилась, а навіть погіршилась. Так, у березні 1929 р. РНК УСРР змусив профспілку освітян підписати нову колективну угоду. Вона передбачала зменшення прав освітянської профспілки. Відтоді тарифікувала працівників освіти виключно

¹ КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

² КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

адміністрація без участі профспілок, а накази адміністрації лише частково узгоджувалися з профспілками (Проценко, В. 2016, с. 251).

Відповідно до статуту «Про штатно-окладну систему оплати викладачів вищих шкіл СРСР» від 22 серпня 1930 р. розмір заробітної плати дорівнював таким показникам: професор — 300 крб.; доцент — 250 крб.; асистент — 210 крб. Як слушно зазначили В. Бугрій та Н. Ярош, набагато поблажливішою тогочасна влада була (навіть порівняно з реаліями сьогодення) щодо режиму праці професорсько-викладацького складу. За тим самим статутом 1930 р., обсяг навчального навантаження становив: для професора — 240 год., для доцента — 360 год., для асистента — 480 год. Але в умовах мізерної оплати праці, життя за картковою системою на більшість товарів, необхідності працювати по господарству самотужки (заготівля дров, городні роботи тощо), щоб вижити в складних життєвих обставинах, навіть невелика аудиторна завантаженість не давала викладачам змоги підвищувати професійний рівень і надавати студентам високоякісні знання (Бугрій, В. & Ярош, Н. 2019, с. 10).

Проте варто звернути увагу й на певні позитивні зрушення, які відбулись у цей час у КПІ. Так, його професорсько-викладацький склад і студенти суттєво зміцнили матеріально-технічну базу інституту. Зокрема, було збудовано «енергокрило» головного корпусу, частину хімічного корпусу, введено в експлуатацію новий гуртожиток і стадіон. При інституті почали функціонувати електростанція, радіовузол, фабрика-кухня, швейна і шевська майстерні, перукарня, кінотеатр. З 1934 р. інститут став одним із найбільших вузів не лише УСРР, а й СРСР. Його бюджет у цей період значно перевищував дореволюційний: 1913 р. він становив 637,7 тис. крб., а 1934 р. — 6,2 млн. крб.¹

Щодо особливостей умов праці професорсько-викладацького складу КПІ в цей період, варто звернути увагу на відносини студентів із викладачами, які іноді виходили за рамки адекватних. Так, подекуди студенти КПІ намагалися чинити тиск на професуру, сподіваючись примусити її знизити рівень вимог на іспитах чи заліках. Робилося це, наприклад, шляхом розміщення карикатур на професорів у інститутській пресі (Костилова, С. 2011, с. 25).

Як зауважив Дж. Хоскінг у роботі «Історія Радянського Союзу», на початку 1920-х рр. тих студентів, які не могли засвоїти «Капітал» Карла Маркса та діалектику Фрідріха Енгельса, не читали роботи Володимира Леніна і, найважливіше, Йосипа Сталіна, відраховували з інституту навіть швидше, ніж тих, у кого були проблеми з розрахунковими роботами та проектами. З іншого боку, ті студенти, що заслуговували на політичну довіру керівництва навчальних закладів, нерідко виявляли агресивну самовпевненість і з неприхованим презирством ставилися до «буржуазних» викладачів». Так,

¹ КПІ. Нарис історії. 1995. URL: <https://kpi.ua/history-essay>

студент-хімік, що вступив до КПІ 1930 р., згадував, що деякі студенти переривали лекції відвертими образами й сміхом, перетворюючи заняття на «партизанську війну», а один студент, колишній солдат Червоної Армії, на іспитах мав звичку витягати заряджений револьвер і класти його на стіл перед викладачем (Хоскінг, Д. 1994, с. 182–183).

Що ж до впливу політико-ідеологічних чинників на життя й умови праці педагогічного колективу, то в КПІ, як і в інших тогочасних вишах республіки, практикувалося подання характеристик, які декани факультетів писали на професорів і викладачів, що працювали на цих факультетах. Так, для підсумування академічної роботи за 1928/29 н. р. ректор КПІ В. Бобров просив деканів за тиждень подати особисту думку та коротку характеристику на професорів і викладачів, які працювали на відповідних факультетах. При цьому він зазначав, що ці характеристики, без зайвого розголосу, потрібно передати в таємну частину КПІ¹. Наводимо приклади подібних характеристик на професорів і викладачів: «Кириєнко — педагог гарний, хоча студенти не задоволені, ставлення до українізації — байдуже; Нікіфоров — педагог середній, є незадоволення студентів, гарне ставлення до українізації; Патон — педагог гарний, хоча студенти і не задоволені, дуже цінний працівник, показав байдуже ставлення до українізації; Семейкін — педагог середній, але студенти не задоволені, до українізації ставиться байдуже, хоча старається українізуватися, нема ким замінити, але коли і було, то слід...»². Ми знайшли характеристику й на декана механічного факультету Г. Жирицького, яку надали Бюро партколективу і комуністична частина правління КПІ: «інженер-технолог, син чиновника, вищу освіту отримав у КПІ, який закінчив 1915 р. Вченого ступеня не має, останні роки за тарифною сіткою вважався тимчасовим професором першої групи. У політичному відношенні був абсолютно далекий радянській владі. Поступово змінив свою політику, коли впевнився в твердості й тривалості радянської влади в Україні, хоча психологічно зберіг антагонізм до неї. Він зберігає зовнішню лояльність і виконує покладені на нього адміністративні функції декана механічного факультету. Останнім часом у зв'язку із посиленням класової боротьби та зростанням активності у таборі ворогів радянської влади і керівництві комуністичної партії, у професора Г. Жирицького почали з'являтися попередні ознаки невдоволення радянським ладом і бажання перейти у Москву, де його знають мало і де він буде почувати себе вільніше для виявлення своїх поглядів. Тому бюро партколективу і комуністична частина правління у політичному відношенні професора Жирицького рекомендувати не може...»³.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Спр. 16. Арк. 6.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Спр. 16. Арк. 36.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Спр. 16. Арк. 36.

Вартим уваги, на нашу думку, є й те, що адміністрація тримала персонал під контролем не лише під час роботи, а й під час відпустки чи службового відрядження. Так, у наказі по Київському хіміко-технологічному інституту від 25 липня 1930 р. (після реорганізації КПІ) від професорсько-викладацького складу, який перебував у відпустці або відрядженні, вимагалось подавати (бо далеко не всі викладачі подавали ці дані) до секретаріату інституту відповідні заяви з зазначенням, куди їде й де перебуватиме той чи інший працівник з обов'язковим повідомленням точної адреси¹.

Початок 1930-х рр. став часом не лише Голодомору в УСРР, але й розгортання політичних репресій проти української інтелігенції. Вони мали на меті знищити всіх, хто міг вважатися дійсним чи потенційним противником сталінського режиму. У зв'язку з цим у КПІ (маються на увазі інститути, які утворилися після реорганізації КПІ) було серйозно поставлено роботу щодо боротьби з «контрреволюційними поглядами і виступами»² серед професорсько-викладацького складу. Зрозуміло, що це не сприяло здоровому психологічному клімату в педагогічних колективах та знижувало соціальний статус освітян вищої школи. Так, парторганізація й дирекція Київського енергетичного інституту активно боролись «із проявами нездорових настроїв та контрреволюційних виступів окремих професорів і викладачів». Як зауважив т. в. о. директора КЕІ Ситніков, у цьому інституті було три прошарки професури та викладачів: ворожа частина, лояльна й громадсько-активна. З першою (професор Цеслинський, Крюковський, Усенко та ін.), за словами Ситникова, рішуче боролись, одночасно відтягуючи іншу частину (лояльну) з-під їхнього «негативного впливу». Внаслідок цього, як він підкреслив, ворожу частину професорсько-викладацького складу було усунуто з інституту. Також т. в. о. директора КЕІ звернув увагу на те, що останнім часом помітне прагнення «кращої частини професури вступити до лав партії»³, деяких із них уже прийнято до кандидатів на вступ (професор Скоморохов). Також висунуто три чоловіки з молодшої професури на керівну роботу на кафедрах. До того ж Ситніков зазначив, що в певній частині професорів і викладачів помітний ідеалістично-механістичний підхід до вирішення суто технічних питань, зокрема, ідеалістичне тлумачення другого закону термодинаміки, на думку Ситникова, продемонстрував професор Губарьов, визначення електрона як нематеріальної субстанції — професор Савченко. На ці факти, за словами т. в. о. директора КЕІ, парторганізація і студентство відреагували обговоренням їх у групах, диспутами тощо. Також він констатував, що багато зроблено для боротьби з консерватизмом серед професорів і викладачів щодо запровадження нових активних мето-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 41.

² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 72.

³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 72.

дів викладання, зокрема лабораторно-бригадного. На його думку, більша частина професорів цілком підтримала цей метод. Проте, як зазначив Ситников, в активізації навчання відчувається інертність, майже відсутнє керівництво з боку кафедр безперервним виробничим навчанням і поєднанням його з теоретичною підготовкою¹. Далі Ситников зазначив, що парторганізація інституту багато зробила в боротьбі за ідеологічну чистоту викладання дисциплін, за просякнення їх діалектичним матеріалізмом. Однак, як зауважив т. в. о. директора КЕІ, останнім часом парторганізація викрила неправильні, непартійні позиції у викладанні діалектичного матеріалізму з боку професора Загорулько, який «не пов'язував у своїй роботі революційну боротьбу, теорію і практику будівництва соціалізму»². За словами Ситнікова, під керівництвом парторганізації активно переглядаються програми й методи викладання на засадах марксистсько-ленінської методології, також організовано семінари з кожної навчальної дисципліни під керівництвом представника від соціально-економічної кафедри за участі професорів і викладачів, які читають ці дисципліни, перероблюються програми для подальшого обговорення їх серед студентів. Так, як зазначив т. в. о. директора КЕІ, програми з математики було обговорено на публічному диспуті³.

Однак, окрім подібних фактів «надмірної опіки» професорсько-викладацького складу з боку адміністрації, хотілося б звернути увагу на те, як заохочували найкращих викладачів до поліпшення їхньої викладацької роботи. Зокрема, в Київському хіміко-технологічному інституті професор Яворський був премійований портсигаром, професор Блейвас — пальто, професор Келер — портфелем, професори Воронін і Смогоржевський — грамотами тощо⁴. На честь святкування 35-річчя КПП за наказом директора Київського хіміко-технологічного інституту від 29 січня 1934 р. професорів Чорнобасва й Лисіна преміювали грамотами та путівками на курорт тощо⁵.

Підвищення не лише навчальної, а й трудової дисципліни постійно перебувало в полі зору адміністрації, а також партійної та комсомольської організацій. Так, у розпорядженні директора Київського машинобудівельного інституту Повприца від 3 жовтня 1930 р. йшлося про те, що в усіх працівників інституту, які після оголошення цього розпорядження, запізняться на роботу більше, ніж на 15 хв., буде вирахувано з утримання, як за ½ робочого дня. При цьому зверталася особлива увага на те, що за три запізнення протягом місяця без поважних причин співробітника звільнять без вихідної допомоги⁶. Так, за наказом директора Київського хіміко-технологічного

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 72.

² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 72.

³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 74.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 60.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 109.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р-310. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 124.

інституту від 29 вересня 1930 р. оголошувалася догана доценту Сушицькому за запізнення на заняття першого разу на 13 хв. (24.09.1930) і другого — на 33 хв. (27.09.1930), а також зауваження доценту Петіну за запізнення на заняття на 40 хв. і закінчення його на цілу годину раніше (28.09.1930); догану професору Загорульку за повторне запізнення на заняття¹. За наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 12 листопада 1930 р. оголошувалася сувора догана з попередженням за систематичне запізнення на лекції доцентам Петіну й Морачевському². Втім, швидше за все, подібні догани не дуже впливали на зростання рівня свідомості представників професорсько-викладацького складу. На таку думку наводить чергове розпорядження по Київському машинобудівному інституту від 28 листопада 1931 р., в якому зазначалося, що останнім часом значно почастишали запізнення педагогічного персоналу. У зв'язку з цим ганебним явищем пропонувалося вжити рішучих адміністративних заходів³.

Однак, судячи з окремих документів, трудову дисципліну порушували не лише представники професорсько-викладацького складу, а й сама адміністрація. Так, на засіданні методичної комісії КПП 10 вересня 1929 р. розглядали невиконання з боку адміністрації колективної угоди щодо повідомлення педперсоналу про його педагогічне навантаження і заробітну плату до 1 жовтня 1929 р.⁴

Отже, на життя професорсько-викладацького складу Київської Політехніки, як і інших вищих навчальних закладів УСРР, 1920-х — на початку 1930-х рр. впливала низка чинників, а саме: встановлення радянської влади в Україні, глибока трансформація системи освіти, колективізація й індустріалізація, початок сталінських репресій проти української інтелігенції, нові підходи більшовицької влади щодо бачення ролі педагогічної спільноти в суспільно-політичному житті тощо. Вони призвели до значного погіршення матеріального становища педагогічної інтелігенції (мізерна оплата праці, життя за картковою системою на більшість товарів, необхідність виконувати господарські роботи самотужки (заготівля дров, городні роботи тощо), а також до послаблення навчальної дисципліни серед студентства (студенти КПП намагалися чинити тиск на професуру, зокрема через публікацію карикатур на професорів в інститутській пресі, сподіваючись примусити їх знизити рівень вимог на іспитах чи заліках), переслідувань представників старої академічної школи. При цьому на деяке покращення матеріального забезпечення, а також вирішення різноманітних побутових проблем педагогів спрямовувалася діяльність освітянської профспілки у вищій школі УСРР, зокрема й у Київській Політехніці. До того ж професорсько-викла-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 134.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 134.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-310. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 17.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 782. Арк. 29.

дацький склад і студенти КПІ в ці роки багато зробили для зміцнення матеріально-технічної бази інституту. З 1934 р. інститут став одним із найбільших вузів не лише УСРР, а й СРСР.

Наприкінці 1920-х рр. чітко окреслився двоїстий підхід у діях радянського керівництва щодо педагогічної інтелігенції. З одного боку, нова влада намагалася залучити освітян і науковців до активної співпраці й підвищити їх соціальний статус, а з іншого, використовувала соціальні суперечності в суспільстві для розгортання масових політичних репресій проти педагогів, що погіршило становище та настрої професорсько-викладацького складу. В таких умовах у педагогічних колективах з'явився нездоровий психологічний клімат, що вплинуло на зниження соціального статусу педагогів. Так, у стінах КПІ практикувалося подання характеристик, які декани факультетів змушені були писати на професорів і викладачів, що працювали на цих факультетах, після реорганізації КПІ в новоутворених інститутах боролися «із проявами нездорових настроїв та контрреволюційних виступів окремих професорів і викладачів», встановлювався пильний контроль адміністрації над професорсько-викладацьким складом як під час роботи, так і під час відпустки чи службового відрядження тощо. Під впливом зазначених обставин формувалась абсолютно нова система цінностей, яка довго вимушено домінувала в академічному середовищі.

Бугрій, В. & Ярош, Н. 2019. Вплив економічних, політичних та ідеологічних чинників на повсякденне життя студентів і викладачів Сумського інституту соціального виховання (1930–1933). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 6. С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.6.01>

Булгакова, О. 2013. Науково-педагогічна інтелігенція України як об'єкт державної політики (середина 1950-х — перша половина 1960-х рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. № 18. С. 232–245.

Кагална, М. 2013. Житлове забезпечення сільських вчителів в УРСР у першій половині 1950-х — першій половині 1960-х рр. *Історичні записки*. Вип. 38. С. 92–102.

Костилева, С. 2011. *Історія КПІ крізь призму інститутської преси. Рік 1929*. Київ: Політехніка.

Левицька, Н. 2012. Матеріальне забезпечення викладачів-гуманітаріїв вищих навчальних закладів Наддніпрянської України (XIX — початок ХХ ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. Вип. 4. С. 34–40.

Лук'яненко, О. 2016. Колективи педагогічних ВНЗ Української РСР доби «відлиги» на перехресті освітніх реформ (Ч. 1). *Гілея*. Вип. 106. С. 94–97.

Прохоренко, О. 2010. Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40–50-х років ХХ століття. *Сумський історико-архівний журнал*. № 8–9. С. 210–214.

Проценко, В. 2016. Діяльність освітянської профспілки у вищій школі УСРР у 1920-х рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 45 (1). С. 247–252.

Хоскінг, Д. 1994. *Історія Советского Союза*. Москва: Вагриус.

Buhrii, V. & Yarosh, N. 2019. Vplyv ekonomichnykh, politychnykh ta ideolohichnykh chynnykiv na povsiakdenne zhyttia studentiv i vykladachiv Sumskoho instytutu sotsialnoho vykhovannia (1930–1933) [The Influence of Economic, Political and Ideological Factors on the Daily Life of Students and Teachers of the Sumy Institute of Social Education (1930–1933)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 6. S. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.6.01>. [in Ukrainian].

Bulhakova, O. 2013. Naukovo-pedahohichna intelihentsiia Ukrainy yak ob'iekt derzhavnoi polityky (sередyna 1950-kh — persha polovyna 1960-kh rr.) [Scientific and Pedagogical Intelligentsia of Ukraine as an Object of State Policy (mid-1950's — the 1st Half of the 1960's)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. № 18. S. 232–245. [in Ukrainian].

Kahalna, M. 2013. Zhytlove zabezpechennia silskykh vchyteliv v URSR u pershii polovyni 1950-kh — pershii polovyni 1960-kh rr. [Housing Providing of Village Teachers in Ukraine SSR in the First Half 1950's — Second Half 1960's]. *Istorychni zapysky*. Vyp. 38. S. 92–102. [in Ukrainian].

Kostylieva, S. 2011. *Istoriia KPI kriz pryзму instytutskoi presy. Rik 1929* [The History of KPI through the Prism of the Institutional Press. Year 1929]. Kyiv: Politehnika. [in Ukrainian].

Levytska, N. 2012. Materialne zabezpechennia vykladachiv-humanitariiv vyshchykh navchalnykh zakladiv Naddniprianskoi Ukrainy (XIX — pochatok XX st.) [Material Maintaining the Lecturers-Humanists in Higher Educational Institutions in Dnieper Ukraine (the 19th — Beginning of the 20th Century)]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. Vyp. 4. S. 34–40. [in Ukrainian].

Luk'ianenko, O. 2016. Kolektyvy pedahohichnykh VNZ Ukrainskoi RSR doby «vidlyhy» na perekhresti osvity reform (Ch. 1) [The Educators of Pedagogical Institutes of the Ukrainian SSR of the «Thaw» Period on the Crossroads of the Educational Reforms (P. 1)]. *Hileia*. Vyp. 106. S. 94–97. [in Ukrainian].

Prokhorenko, O. 2010. Kharakterni rysy ta osoblyvosti povsiakdennoho zhyttia naukovo-pedahohichnoi intelihentsii 40–50-kh rokiv XX stolittia [The Features and Peculiarities of Day-to-Day Life of Scientific-Pedagogical Intelligence During the Period of 40–50's of XX Century]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*. № 8–9. S. 210–214. [in Ukrainian].

Protsenko, V. 2016. Diialnist osvitiianskoi profspilky u vyshchii shkoli USRR u 1920-kh rr. [Educational Trade Unions in Higher Education in the USSR (1920's)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 45 (1). S. 247–252. [in Ukrainian].

Hosking, D. 1994. *Istoriia Sovetskogo Sojuza* [History of Soviet Union]. Moskva: Vagrius. [in Russian].